

Samepolitik och renars nationalitet

av Lennart Lundmark

Vid unionsupplösningen aktualiserades frågan om de svenska samernas gamla rätt att låta sina renar sommarbeta på norsk sida. Frågan var reglerad i gränstraktaten från 1751. Renar från Sverige betade i Norge längs hela fjällsidan, men det allt överskuggande problemet var vid vilken tidpunkt på försommaren som de skulle släppas in i Troms fylke där klagomålen på "svenska" renar var stora.

Åtminstone hälften av de "svenska" renarna skulle ha kunnat kallas "norska". Samer från Kautokeino hade på papperet flyttat över till nordligaste Sverige sedan gränsen mellan Norge och Finland stängts för deras renar 1852. Inte heller renar från Sverige fick passera finska gränsen från hösten 1889. Förutom sommarbetet i Troms måste då kautokeinosamernas cirka 20 000 renar utnyttja höst-, vinter- och vårbete i Sverige. Norge hade möjligheter att ta dem tillbaka, men avvisade förhandlingsinbjudningar från ryssarna eftersom den norska politiken gick ut på att helst utrota renskötseln och den samiska kulturen. Snart blev renbetet i nordligaste Sverige överbelastat. Följden blev att Sverige tvingades förflytta 400 samer till betesmarker längre söderut i Sverige. De flesta hade sitt ursprung i norska Kautokeino. Därmed fick Sverige bära en avsevärd del av bördan för Norges renskötsselfientliga politik.

(slut på ingressen)

I band två av Norsk utenrikspolitikks historie skriver Roald Berg om renbetesfrågan att "neppe noen annen utenrikspolitisk sak fikk så bred offentlig omtale" under perioden 1905 till 1919. Att renar från Sverige skulle beta på norskt territorium var för många en oacceptabel inskränkning i den nyvunna norska suveräniteten.

I Sverige var inte allmänhetens intresse lika stort. När den nya renbeteskonventionen antogs 1919 skedde det helt utan debatt i riksdagen. Under perioden 1905-1919 nämndes renskötselfrågan bara i förbigående i pressen och i riksdagsdebatterna. Det hindrade inte att den ansågs ha viktiga utrikespolitiska implikationer. Men allra viktigast var den för de samer som under flera hundra år sommarbetat sina renar på norsk sida.

Denna sedvana hade kodifierats i den gränstraktat som slöts mellan länderna 1751. Ett tillägg till traktaten, en kodecill, reglerade svenska samers rätt att beta sina renar i Norge "efter gammel sedwane". Kodecillen skulle vara "af samma kraft, som ofwanberörde Grænsetractat sjelf".

Under 1800-talet blev den svenska renbetesrätten i Norge allt mer omstridd i takt med att jordbrukskolonisationen bredde ut sig i fjälldalarna och längs den nordnorska kusten. Från norsk sida försökte man ändra villkoren vid flera tillfällen från 1840-talet och framåt. Först 1883 gav framstötarna resultat, men inte i form av någon ny konvention utan bara som en nationell lag i respektive land. Där stadgades att svenska samer fick beta sina renar i Norge endast mellan 1 maj och 1 oktober. Norska samer fick beta sina renar i Sverige under årets övriga månader, men norska samers renbete i Sverige var inte av någon större omfattning och skapade aldrig nämnvärda konflikter. Dessutom var det så kallade gränsbetet någon mil på vardera sidan av gränsen fritt. Inte heller det blev någon stridsfråga av rang. Det allt överskuggande problemet var de kalvningsplatser och det sommarbete som samer i de allra nordligaste delarna av Sverige utnyttjade i Troms fylke.

Lagarna från 1883 var tidsbegränsade till 15 år och om de löpte ut skulle kodecillen åter gälla. Men de förlängdes gång på gång. Vid förhandlingarna i Karlstad 1905 ville Norge inskränka betesrätten och antydde att man kunde stänga gränsen helt. De svenska förhandlarna gick då med på att svenska samer inte fick flytta in i Norge förrän 15 juni samt att samerna i Jämtland och Härjedalen skulle förlora sin renbetesrätt i Norge. I övrigt skulle lagen från 1883 förlängas till 1917. Men Sverige förbehöll sig rätten att föra frågan till internationell skiljedomstol (voldgiftsdomstol) om det uppstod problem. Det var inte heller lätt att upphäva 1751 års kodecill eftersom gränstraktaten skulle gälla ”i ewärdelig tid”. Därför finns det en formulering i konventionen från 1905 om att båda rikena skulle låta flyttlappar behålla sina rättigheter i det andra riket enligt kodecillen och att inget av rikena skulle göra anspråk på att ensidigt säga upp den. Därmed erkände Norge att Sverige hade ett statsrättsligt grundat servitut i det andra riket.

Vid denna tid fanns stora skillnader mellan Sveriges och Norges politik mot de renskötande samerna. I båda länder ansågs den nomadiska kulturen stå på en lägre nivå än jordbrukskulturen. Dessutom ansågs samerna tillhöra en underlägsen ras. Men trots det fick politiken helt olika karaktär. I Norge hade man sedan 1850-talet börjat motarbeta samisk kultur och språk för att bli av med renskötelsen. Samerna skulle så snabbt som möjligt assimileras och smälta samman med den norska befolkningen. Motivet var den så kallade ryssfaran. Samer (och kväner, d v s finska invandrare) i Finnmark ansågs inte vara nationellt pålitliga gentemot ryssarna. Därför skulle deras språk och kultur motarbetas så att de så snabbt som möjligt kunde förnorskas och assimileras.

I Sverige lanserades däremot den så kallade lapp-skall-vara-lapp-politiken omkring sekelskiftet 1900. Den utgick från föreställningen att "den lapska rasen" hade sådana egenskaper att den endast var lämpad att ägna sig åt renskötelse. Därför måste samerna isoleras från "civilisationen", annars kunde de mista lusten för det hårda livet som renskötare, förfalla kroppsligt och moraliskt samt ligga fattigvården till last. Det ledde till att nomadiserande samers barn sattes i undermåliga skolor för att

inte lära sig för mycket, att samer hindrades från att bo i hus och att renskötande samer förbjöds att ägna sig åt kompletterande näringar. Även det var en rasistisk och inhuman politik, men dess mål var att bevara fjällsamernas kultur och näringar och att förhindra assimilering.

Samiska protester

I särskilt Karesuando-området protesterade samerna mot Karlstads-konventionens nya ordning. Den hade bland annat lett till att norska myndigheter jagat såväl svenska samer som renar tillbaka över gränsen. I juni 1906 sände den svenska regeringen ut en kommission för att snabbt utreda förhållandena i Troms, Karesuando och östra Jukkasjärvi. Kommissionen konstaterade att det var absolut nödvändigt att samerna från svenska sidan fick föra över sina vajor till kalvningsplatserna en bit in i Norge redan i maj. De skador som drabbade jordbruket inträffade först senare när renarna kom ner i dalgångarna. Redan innan kommissionens rapport blev klar i december föreslog den svenska regeringen gemensamma undersökningar i terrängen av förutsättningarna för att "av humanitära skäl" ändra tidsgränsen så att samerna kunde flytta till Norge tidigare än 15 juni. Norge accepterade, men på villkor att sommarbetesområdena i hela Norrbottens län utvärderades.

Frågan om vilka områden som skulle granskas var viktig för båda parter. Norge hävdade att det fanns gott om sommarbete i de svenska fjällen söder om Karesuando/Jukkasjärvi. Sverige kunde gott flytta sina samer dit, menade man. Då behövde de inte inkräkta på norskt territorium. Undersökningar längre söderut kunde bekräfta den ståndpunkten.

Svenskarna hade inget intresse av en sådan granskning. För dem var det viktiga att påvisa att det inte fanns tillräckligt med kalvningsplatser och sommarbete inom Sveriges gränser i Karesuando/Jukkasjärvi och att samerna där måste flytta till Norge. Därför borde alla undersökningar begränsas till det området.

I förhandlingarna fick Sverige fick igenom sin vilja om att inflyttning till Norge tills vidare skulle få ske redan 1 maj. Norge genomdrev att områden längre söderut i Norrbotten skulle undersökas. I 1907 års kommission ingick på hög nivå ambassadör Benjamin Vogt och riksadvokat Peder Kjersow på den norska sidan samt civilminister Hugo Hamilton och Norrbottens landshövding K J Bergström på den svenska. Det praktiska arbetet utfördes av en underkommitté. På norsk sida leddes den av lappfogden och länsmannen P Guldahl från Selbu, sødre Trondhjems amt, på svensk av lappfogde J Hultin, Gällivare. I kommittén skulle också samiska experter på renskötelse ingå. Under 1907 och 1908 förhörde kommittén vittnen i Troms och undersökte betesförhållandena i Karesuando och Jukkasjärvi socknar.

Parterna hade förbundit sig att inte avbryta undersökningarna före 1 januari 1909. Sverige skulle

inte heller utnyttja möjligheten till att kräva skiljedom före det datumet. Tidsgränsen hade bara passerats med 30 dagar då Sverige förklarade att oenigheten i kommissionen var så stor att frågan nu måste föras till internationell skiljedomstol.

I Norge menade en del att det berodde på att utfallet av kommissionens arbete såg ut att bli ogynnsamt för Sverige. Därför ville svenskarna avbryta granskningen innan den fördes längre söderut i Norrbotten.

Svenskarnas argument var bland annat att de två samer som ingick i den norska delegationen inte var kompetenta, men den avgörande frågan var dagböckerna. Direktiven fastslog att svenska och norska medlemmar i kommissionen skulle föra en dagbok över de observationer som gjordes. Dessa dagböcker skulle avstämmas efter varje dags arbete. Svenskarna påstod att norrmännen hade vägrat att göra sådana avstämningar dagligen. Detta hade medfört att dagböckerna visade så skiljaktiga resultat att det var omöjligt att lämna en gemensam rapport.

Den norska sidan skyllde på att svenskarna inte hade velat göra jämförelserna enligt de direktiv som gällde. Frågan utlöste en del skriftväxling med beskyllningar och motbeskyllningar, men man kom inte längre än till att ord stod mot ord. Faktum var i alla fall att kommissionen inte hade arbetat enligt direktiven och att undersökningsresultaten skilde sig betydligt från varandra. Detta förnekades inte heller av den norska regeringen.

Den svenska versionen av kommissionens rapport trycktes 1909 och kom att omfatta över 400 sidor. Där drog man ungefär samma slutsatser som 1906 års kommission, nämligen att renarna från den svenska sidan måste få komma till kalvningsplatserna i Troms i maj.

Skiljedom i svensk favör

Skiljedomstolen sammanträdde i Köpenhamn och leddes av den danske juridikprofessorn Henning Matzen. Parterna bidrog med utförliga inlagor där de argumenterade för sina ståndpunkter. Norge fortsatte att driva sin linje om att renskötselområdet i hela Norrbottens län skulle undersökas. Sverige ville inskränka utvärderingen till Karesuando- och östra Jukkasjärvi socknar samt till några områden i Vilhelmina, Sorsele och Tärna socknar i Västerbotten där samerna ansåg att det var svårt att hålla kvar renarna på den svenska sidan ända till 15 juni under varma vårar.

I sitt utslag 16 december 1909 konstaterade domstolen att båda parter var eniga om att fler undersökningar var nödvändiga och att en ny kommission skulle utses. Den avslög det norska kravet på inventeringar av hela det norrbottniska renskötselområdet. Kommissionen skulle bara granska renarnas betesmarker i Karesuando och hela Jukkasjärvi socken samt ett mindre vinterbetesområde i nordligaste delen av Pajala socken, i allt cirka 22 000 kvadratkilometer. Sverige hade velat inskränka

området till cirka 12 500 kvadratkilometer. Norge ville även besiktiga Gällivare, Jokkmokk och Arjeplogs socknar. Dess totala krav kom därmed upp i över 90 000 kvadratkilometer. Domstolens avgörande tillfredsställde alltså svenska kraven i betydligt högre grad än de norska. I Västerbotten behövde man inte göra några undersökningar, ansåg domstolen. Karlstad-konventionen medgav inflyttning till Norge före 15 juni när det rådde osedvanliga väderförhållanden.

Efter förhandlingar fastslog domstolen den nya kommissionens sammansättning och framtida uppgifter vid ett sammanträde 10 februari 1910. Det var sista gången domstolen sammanträdde. I fortsättningen fungerade den bara som ett slags postkontor där domstolens tjänstemän eller enskilda ledamöter förmedlade skrivelser mellan parterna.

Den nya undersökningskommissionen skulle ledas av den finske statsgeologen Väinö Tanner, som hade goda kunskaper om renskötsel. Under honom fanns en kronolänsman från Rovaniemi och en lantdagsledamot från Enontekis samt två samer från Enare. Den norske observatören var sogneprest Kristian Nissen från Karasjok, den svenske jägmästare August Montell från Luleå.

Undersökningarna i terrängen inleddes 31 mars 1910 och pågick med vissa avbrott till 2 oktober 1911. Den omfattande rapporten undertecknades 12 juni 1912 och förmedlades via Köpenhamn, men utan att skiljedomstolen sammanträdde.

Ny regering

Trots att skiljedomstolen i huvudsak gått på den svenska linjen fanns det i Sverige en viss tveksamhet mot att man fört frågan dithän. Norrmännen hade tagit illa vid sig och det hade försämrat relationen mellan länderna. Bland annat hade den norske ambassadören rest hem till Kristiania och stannat där en längre tid. Medan den nya finska kommissionen arbetade gjorde Sverige därför en del framstötningar om förhandlingar, men man kunde inte enas med Norge om förutsättningarna.

Efter riksdagsvalet hösten 1911 avlöstes Arvid Lindmans högerregering av Karl Staaffs liberala ministär. Utrikesminister blev Albert Ehrensvärd. Han hyste stora sympatier för Norge och uttryckte dem i flera diplomatiska initiativ. Staaffs regering var bara en dryg månad gammal när Ehrensvärd föreslog den norske ministern i Stockholm att förhandlingarna skulle återupptas. Nu accepterade Norge och dess utrikesminister Johannes Irgens föreslog att förhandlingarna skulle föras på utrikesministernivå. Ehrensvärd sade ja till ett utrikesministermöte, men menade att det bara skulle föras samtal, inte formella förhandlingar. Detta accepterades av Norge i december 1911.

I en föredragning i konselj redogjorde Ehrensvärd för det svenska förhandlingsläget sedan han hade fått besked om huvudpunkterna i den finska kommissionens rapport i juni 1912. Endast konceptet till hans föredragning är bevarat. I den maskinskrivna texten finns flera inskott med blyerts.

Konceptet har flera överstrukna dateringar, den sista, ej överstrukna, är 25 juni 1912.

Ehrensverd menade att det var hög tid att komma igång med förhandlingar eftersom förlängningen av 1883 års lagar skulle gå ut 1917. Sedan den finska kommissionens rapport blivit tillgänglig kunde han överge den gamla positionen som bara handlade om datum för inflyttningen i Norge. Vinterbetet i Karesuando och Jukkasjärvi var hårt nedslitet och "det antal renar som för närvarande finns i nämnda socknar är betydligt större än det antal som där kan födas". Renmängden måste alltså begränsas på svensk sida, något som också en del samer i området hade framfört till kommissionen. En reduktion på svensk sida skulle med automatik medföra att antalet renar som sommarbetade i Troms också skulle minska. Nu kunde norgevännen Ehrensverd öppna det låsta läget. Om Sverige erbjöd sig att reducera antalet renar skulle Norge förhoppningsvis i gengäld gå med på att släppa in dem före 15 juni.

Ehrensverd trodde att skiljedomstolen skulle komma till samma slutsats om frågan fördes dit igen. "Med stor sannolikhet kan man även på grund av innehållet i ovanberörda betänkande [d v s den finska kommissionens rapport] våga det antagande, att skiljedomstolen kommer att medgiva de svenska lapparna i Karesuando och Jukkasjärvi socknar rätt till renbetning i Norge under den i 1883 års lag angivna tid [d v s från 1 maj], men endast till betydligt inskränkt renantal mot vad nu är fallet."

Men det var också viktigt att en ny konvention skyddade "de svenska lapparna mot obefogade skadestandsprocesser". Annars "kan lätt befarias att utövande av betesrätten i Norge blir förenat med sådana svårigheter, att rätten, ehuru på papperet bestående, i verkligheten upphör".

Det avgörande mötet

Utrikesministrarna möttes i Göteborg 26 september - 9 oktober 1912. Ehrensverd skrev i ett brev till Karl Staaff 30 september att förhandlingarna bedrevs under "angenäma och kordiala former". Han hade förklarat att Sverige var berett att reducera det antal svenska renar som sommarbetade i Troms, men utan att ange någon bestämd siffra. Mot detta borde Norge gå med på att släppa in renar före 15 juni. Han skrev också att skadestandsfrågan återstod och kunde bli svårare att lösa.

Eftersom det bara hölls samtal i Göteborg slöts ingen formell överenskommelse, men renbetesfrågan avgjordes i realiteten där. Sverige kunde godta att antalet renar som betade i Troms reducerades från cirka 50 000 till 35-40 000. Norge förklarade sig villigt att ge en mindre andel av renarna tillgång till Troms före 15 juni. Man enades också om att inga renar från Sverige skulle få beta på en del öar och i västra Troms.

Den formella överenskommelsen om fortsatta förhandlingar i renbetesfrågan undertecknades av

Ehrensvärd och den norske ministern i Stockholm 8 april 1913. De avgörande frågorna var nu avklarade, om än inte i detalj. Förhandlingarna kunde överlåtas till sakkunniga. En ny kommission skulle undersöka betesförhållandena i Troms. Den arbetade till våren 1917. Förhandlingarna fortsatte sedan till 21 december 1918. Norges utrikesminister och Sveriges minister i Kristiania undertecknade den nya renbeteskonventionen 5 februari 1919. Den trädde i kraft 1 januari 1923 och var giltig till utgången av 1952.

Konventionen är detaljerad och föreskriver betesområden och renantal i över 200 paragrafer. Kontentan är att 39 000 renar från Sverige skulle få sommarbeta i vissa områden i Troms. Stora delar av västra Troms samt öarna blev avlysta för renar från Sverige. Av de 39 000 renarna skulle 16 000 få komma in i Norge 1 maj, resten 15 juni. Svenska samer skulle vara gemensamt ansvariga för skador inom de distrikt där deras renar betade. Men det fanns flera paragrafer, som begränsade ersättningsskyldigheten. Det infördes också detaljerade regler om värdering av skada, syneförättning, klagan över dom, förskottsbetalning av allmänna medel m.m. I ett område i östra Troms skulle de svenska samerna vara befriade från alla skadeståndsanspråk. Dessutom fick samerna i Västerbotten sina betesområden i Nordland kraftigt reducerade och samerna i Jämtland förlorade även rätten till gränsbete.

Samernas nationalitetsbyte

Så långt de diplomatiska turerna. Men spelet kring renbeteskonventionen 1919 rymmer en annan historia, den om hur en etnisk minoritet kommer i kläm mellan nationella intressen.

Först bör kanske nämnas att det finns ett särskilt källkritiskt problem att beakta, nämligen uppgifterna om stora renantal. Renräkningar har alltid varit en vanskelig verksamhet, inte minst när skilda intressen vill se en så hög respektive låg siffra som möjligt. För äldre tid har vi dessutom främst isolerade och ungefärliga uppgifter. Dessutom kan det verkliga renantalet variera starkt på grund av att många renar dör under krisår. Som ett exempel från senare tid kan nämnas att vintrarna 1934/35 och 1935/36 minskade renstammen i Norrbotten med 45% och med bortåt 60% i området mellan Stora Lulevatten och Torneträsk. Men i vissa fall kan man också finna uppgifter som oberoende av varandra bekräftar de angivna talen i stora drag. Trots det måste alla uppgifter om renantal betraktas som ungefärliga.

Den avgörande vändningen i förhandlingarna om 1919 års renbeteskonvention kom sedan den finska undersökningskommissionen hade upptäckt att vinterbetet i Karesuando och östra delen av Jukkasjärvi socken inte räckte till. Antalet renar i området borde reduceras. Varför hade det blivit en sådan trängsel just där? För att få svar på den frågan måste man gå tillbaka till 15 september 1852 då

den ryska regeringen förbjöd norska samer att vinterbeta sina renar i Finland.

Det var ett stort antal renar från Norge som vinterbetade på finskt område, en uppgift anger 50 000 djur 1835. Som kompensation ville den ryska regeringen att alla samer i de finska socknarna Enontekis, Enare och Utsjoki skulle ha rätt till havs- och fjordfiske i Norge på samma villkor som norska medborgare, annars skulle gränsen mellan Norge och Finland spärras för renar.

Från norsk sida hävdades att en gränsspärning skulle betyda katastrof för renskötseln i Finnmark. Vinterbeten i Sverige skulle inte duga som ersättning av geografiska skäl och på norskt område räckte inte vinterbetet till på långa vägar.

Gränsen stängdes, men samerna i den norska renskötselns centralområde runt Kautokeino fann på råd. En del av dem flyttade till Finland eller längre österut i Finnmark, men cirka 30 procent av kommunens befolkning kyrko- och mantalsskrev sig i Sverige. Den norsk-finska gränsen var nämligen fortfarande öppen för svenska medborgares renar. Kautokeino-samerna kunde fortsätta att vandra de gamla vägarna med sina renar, mellan vinterbetena i Finland och sommarbetena längs kusten i Finnmark och Troms. Många av dem vistades inte i Sverige mer än vad som var absolut nödvändigt. I kyrkoböcker och skattelängder registrerades dock att närmare 300 personer med drygt 20 000 renar hade flyttat från Kautokeino till Karesuando under 20 år efter gränsstängningen 1852.

I mitten på 1840-talet uppgavs 15-20 000 svenska renar sommarbeta i Troms. I och med att 20 000 av Kautokeino-samernas renar tillkom fördubblades grovt räknat antalet renar som kallades "svenska" trots att hälften av dem aldrig vistats i Sverige. Betestrycket ökade ytterligare när den norska regeringen förbjöd sommarbete för norska samers renar i de inre delarna av Finnmark 1853. Syftet var att reservera området för vinterbete.

Norska regeringen hade en möjlighet att åter göra de "svenska" Kautokeinosamerna till norska, men avvisade den eftersom den inte ville ha någon renskötsel i riket. Från rysk sida gjordes 1859 en framstöt om förhandlingar om att öppna gränsen igen. Frågan dryftades ingående i regeringen, som beslöt sig för att avslå anbudet. Beslutet skulle hållas strängt hemligt. Statsrådet A C Manthey skrev i sin dagbok att Norge måste "holde sig det finske forslag fra livet" och att en återgång till situationen före 1852 skulle innebära "et Tilbageskridt ifra det Maal, som man dog engang i Tidernes Løb vil naa, nemlig at omdanne hele Nomadefolket til Fastboende". Om gränsen åter hade öppnats skulle Kautokeinosamerna ha flyttat tillbaka och cirka 20 000 av de "svenska" renar som betade i Norge hade åter blivit "norska". Då hade betet bedrivits av renar som tillhörde rikets egna medborgare och blivit svårare att begränsa.

Ännu en gränsspärning

Klagomålen på de "svenska" renarnas bete i Troms blev allt intensivare. Tillståndet förvärrades av att Kautokeinosamerna var vana att lämna renarna ute på öarna under sommaren. Där behövdes ingen vaktning. Många av dem fortsatte på samma sätt inne i Troms, vilket medförde fler konflikter än tidigare med jordbrukarna. Samtidigt blev den norska regeringens nomadfientliga politik allt mer uttalad. Den kungliga propositionen om en ny "lappelov" 1869 deklarerade att "nomadevæsendet nu for tiden er for Norge en saa stor byrde uden tilsvarende fordele, at man fra dette standpunkt ubetinget maatte ønske dets ophør". Ett svenskt kompromissförslag om flyttsamernas betesrättigheter avvisades 1870 av den norska regeringen med orden "vi maa vare os bekjent tendentsen til efterhaanden at inskrænke lapperne".

Kautokeino-samerna drabbades av ett nytt bakslag 1888. Då utfärdades en kejsarlig förordning som förbjöd även svenska samer att vinterbeta sina renar i Finland från och med 1 september 1889. De skulle endast få utnyttja två korridorer genom den kil som utgör nordligaste Finland några dagar vid flyttningen vår och höst mot avgift.

Av de Kautokeinosamer som registrerat sig i Sverige flyttade ett 80-tal tillbaka, medan resten nu blev tvungna att utnyttja vinterbetet i Sverige. Flera stora renägare drog sig längre västerut och slog sig ner i Saarivouma och Talma lappbyar i östra Jukkasjärvi. Där fanns redan tidigare 15 familjer från Kautokeino med cirka 12 000 renar av socknens totala antal på cirka 29 000.

Redan vid den tiden hade lokala myndigheter försökt flytta 13 Kautokeino-familjer med 15 000 renar söderut, men "de lappar, som ålagts flyttning, hava dock hittills tredskats samt försuttit eller överklagat de förelagda vitena, förebärande än verkliga, än föregivna skäl för omöjligheten att flytta", skrev landshövdingen 1890. Fem år senare kunde han konstatera att de fortfarande var kvar, men nu hade tvångsflyttningen skjutits upp eftersom så många renar dött vintern 1893-94. År 1900 hade dock några familjer anlant till Gällivare socken.

Före 1852 hade det funnits ungefär 20 000 renar i Karesuando och hälften så många i Talma och Saarivouma. Kring sekelskiftet 1900 fanns det uppemot dubbelt så många renar i området. Alla vinterbetade i Sverige och i stort sett alla sommarbetade i Troms. Där skrev amtmannen 1898 att orsaken till att allt fler renar sommarbetade i Troms var "de norske lapper som i 50-aarene flyttede over til Sverige". De påstods också ha varit orsak till betydligt fler sammanstötningar med den bofasta befolkningen än "de gamle svenske lapper".

Även i Sverige ökade problemen. Den finska kommissionen ansåg 1912 att renantalet borde minskas med 20 000 för att vinterbetet skulle räcka till. I och med att antalet renar som släpptes in i Norge reducerades till 39 000 i renbeteskonventionen av år 1919, blev det inte bara brist på vinterbetesmarker utan också på kalvningsland och sommarbete. Konventionen skulle träda i kraft 1923 och de svenska myndigheterna började genast förbereda förflyttning av samer söderut.

De lokala myndigheterna klagar i flera skrivelser över hur svårt det är att få samerna att slakta en del av sina renar eller dra söderut. Lappfogden i distriktet förklarade 1925 att 23 500 renar behövde slaktas eller avlägnas söderut för att man skulle komma ner i de 39 000 som hade rätt att beta i Troms. Då stiftade den svenska riksdagen en lag som gav länsstyrelsen rätt att besluta om tvångsslakt av renar. Därefter kunde myndigheterna sätta större kraft bakom sina hot och samer började successivt dra söderut med sina familjer.

Sammanlagt förflyttades under de följande åren över 400 samer från Karesuando och östra Jukkasjärvi socknar söderut. År 1937 fanns sex av de förflyttade familjerna i södra Jukkasjärvi, tio i Gällivare, 33 i Jokkmokk, två i Sorsele, 19 i Arjeplog, fem i Tärna i Västerbotten. Huvuddelen av dem var ättlingar till samer från Kautokeino. Drygt 80 år efter det att deras föräldra- och farföräldrageneration lämnat Kautokeino var de nu utspridda längs hela den norr- och västerbottniska fjällkedjan. Inga av flyttingarna hade varit frivilliga, utan framtvingade av olika staters nationella intressen.

De problem som uppstod i nordligaste Sverige och Troms berodde till övervägande del på att 20-30 000 renar tvingats dit från Norge efter stängningarna av gränsen mot Finland. I Norge bedrev man en nomadfientlig politik och ville inte ha dem tillbaka från Sverige, trots att det fanns möjligheter. Följden blev en ökad press av ”svenska” renar på sommarbetet i Troms. De Kautokeinosamer som flyttat till Sverige måste också utnyttja vinterbetet på den svenska sidan från 1889. Därför blev det efterhand allt mer nedslitet. När renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge trätt i kraft 1923 måste svenska myndigheter tvinga 400 samer och deras renar att flytta längre söderut i Sverige. Därmed kan man säga att Sverige fick bära en avsevärd del av bördan för att Norge skulle kunna bedriva sin förnorskningspolitik i Troms och Finnmark.

Kommentarer och referenser

Först några geografiska frågor. Vid den nordligaste delen av Bottenvikens kust ligger landskapen Norr- och Västerbotten. I skogs- och fjällområdet innanför dem landskapet Lappland. Norra Lappland tillhör Norrbottens län, södra delen Västerbottens. När man i dag använder beteckningarna Norr- och Västerbotten menar man i regel länen, som är de administrativa enheterna. Frånsett några detaljer angående renskötseln används beteckningen Lappland numera främst i turistreklamen. Troms fylke hette Tromsø amt fram till 1919. Här använder jag genomgående den nutida beteckningen.

Ifråga om skiljedomstolens och renbeteskommissionernas verksamhet skiljer sig mina resultat på flera väsentliga punkter från Roald Bergs. Det beror bland annat på att Berg tillskriver

skiljedomstolen slutsatser som i själva verket kom från den finska undersökningskommissionen. Den självständigt arbetande kommissionen avlämnade emellertid sin rapport mer än två år efter det att skiljedomstolen haft sitt sista sammanträde.

Berg skriver också att socialdarwinism inte var svagare i Sverige än i Norge med avseende på samepolitiken. (1996, s 141). Den svenska lapp-skall-vara-lapp-politiken var rasistisk och inhuman, men den var inte socialdarwinistisk enligt den vedertagna idéhistoriska definitionen av begreppet. Det förekom två socialdarwinistiska yttringar i samband med att en svensk renbeteslag antogs 1886, men båda avvisades av riksdagen och de fick inget inflytande på den förda politiken. (Se vidare Lundmark 2002, Kapitel 1.)

Källor i urval

Skiljedomstolens arkiv finns i svenska riksarkivet under signum Yngre kommittéarkiv nr 185 a. Handlingarna angående utrikesministrarnas samtal 1912 hittas i Utrikesdepartementets arkiv, 1902 års dossiersystem, volym 4686 och 4687a. Bland de tryckta källorna kan nämnas:

Berättelse afgiven af 1906 års renbeteskommission, Stockholm 1913

Förhandlingarna inför skiljedomstolen i renbetesfrågan, Stockholm 1909-1910

Renbeteskommissionen af 1907, Vol I-II, Stockholm 1909

Renbeteskommissionens af år 1909 handlingar, Vol I-IV, Helsingfors 1912

Litteratur

R Berg: Nation-building, state structure and ethnic groups: The Scandinavian Sámis 1905-1919, *Scandinavian Journal of History*, Vol 20, 1995, s 61-69

Dens.: *Norge på egen hånd 1905-1920*. Norsk utenrikspolitikk historie, Bind 2, Oslo 1996

N Bjørge m.fl: *Selvstendighet og union*. Norsk utenrikspolitikk historie. Bind 1, Oslo 1995

E Lae: *Fra Karlstadskonvensjon til Reinbetekonvensjon. Forhandlingerne i reinbetesaken mellom Norge og Sverige frem til reinbetekonvensjonen av 1919*. Hovedoppgave i historie, Oslo universitet 1977

F Lindberg: *Den svenska utrikespolitikens historia* III:4, 1872-1914, Stockholm 1958

L Lundmark: *"Lappen är ombytlig, ostadig och obekväv."* *Den svenska staten samepolitik i rasismens tidevarv*, Norrlands universitetsförlag, Umeå 2002

